

КУБАНЬ В УЯВНІЙ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ 20–40-Х РОКІВ ХХ СТ.

Досліджуючи сторінки діяльності Організації українських націоналістів, історики фокусують увагу переважно на політичній, військовій, міжнародній діяльності ОУН, розглядають окремі персоналії, вивчають маловідомі документи. Одним із малодосліджених аспектів залишається уявна географія українських націоналістичних інтелектуалів 20–40-х років ХХ ст., а саме їх територіальне бачення самостійної України, висвітлення проблем та перспектив регіонів тощо.

Достатньо відомим сучасним історикам є гасло, висловлене ще Миколою Міхновським задовго до появи ОУН: “Вільна Україна від Сяну по Кавказ”, яке спиралось, в першу чергу, на розташування поселень українців, їх етнічну територію. Саме такою бачили вітчизняні інтелектуали першої половини ХХ сторіччя майбутню Українську державу. Ідеологи Організації українських націоналістів перейняли цю світоглядну лінію, що проявилось у низці публікацій, у географії діяльності організації і т.д.

На жаль, піднята тема поки що не є достатньо розкритою, а публікації, які б дозволяли побачити сприйняття та діяльність ОУН, пов'язану з Кубанню, можна перелічити по пальцях. Серед існуючих публікацій варто виділити роботу Романа Ковалю “Кубанська Україна”, присвячену розгляду українського життя на Кубані з XVIII ст. до наших днів [15]. Також цікаві статті Тараса Каляндрука “Від Карпат по Кубань чути голос «Повстань!»” [14] і Олександра Кучерука “Бажаю ще раз послужити моїй Батьківщині... (генерал Андрій Шкуро і Організація Українських Націоналістів)” [16]. Дещо більше можна назвати робіт, які висвітлюють діяльність ОУН в інших регіонах. Варто згадати низку документальних збірок Володимира Сергійчука в серії “Український здвиг”: “Закерзоння” [24], “Волинь” [23], “Прикарпаття” [27], “Поділля” [26], “Наддніпрянина” [25].

Розглядаючи сприйняття українськими націоналістами Кубані, варто згадати про дві постаті, більш відомі своїми геополітичними розробками, – Степана Рудницького та Юрія Липу.

Відомий український географ Степан Рудницький (1877–1937) своїми працями фактично поклав початок вітчизняним геополітичним студіям і здійснив географічний “вивід прав” українського народу, торкнувся питання Кубані у своїй роботі “Огляд національної території України” (1923). Автор коротко подав історію освоєння даного регіону, навів його етнічну та географічну характеристику. Спираючись на статистичні дані, за якими на початку ХХ ст. 60% населення Кубані становили українці, С. Рудницький прийшов до такого висновку: “... причислюємо цілу Кубанщину до української національної території” [22, с. 259]. Більше того, вчений-географ красномовно називає Кубань у своїй роботі “Кавказькою Україною”, вважаючи, що дана територія разом зі Ставропільщиною виступає осередком українства в північнокавказькому регіоні в цілому. Розвиваючи цю тезу, Рудницький стверджував: “Будучина на Підкавказзі належить, без ніякого сумніву, українському народньому живлу” [22, с. 263].

Інший відомий геополітик націоналістичного напрямку – доктор Юрій Липа (1900–1944) – також не обійшов своєю увагою кубанський регіон. Зокрема, у його праці “Розподіл Росії” (1941) Кубань розглядається як невід’ємна частина української етнічної території та складова майбутньої незалежної соборної Української держави. Автор підкреслює важливість козацької колонізації даного краю і робить наголос на тому, що інші етнічні елементи фактично асимілювалися серед місцевого українського населення, перейнявши його мову та культуру. До того ж, на думку Ю. Липи, Кубань – традиційний об’єкт просторової експансії українців, починаючи ще з часів Київської

Русі (Тмутаракань). Він зазначив, що Кубань (разом з Кримом, Донщиною та Південною Україною) є місцем, де зосереджена українська важка промисловість і куди спрямовані природні міграційні хвилі найбільш активних представників українського населення. Виходячи з цього, Липа прогнозував на майбутнє: "Найправдоподібніше, що й політичний центр нової України буде знаходитися в осередку цих теренів" [17, с. 74]. В геополітичному ж відношенні Кубань для автора мала неабияке значення, адже володіння цим регіоном, на думку Юрія Липи, дозволило б українцям у майбутньому разом з кавказцями ("молодим енергійним народом") вийти через Кавказ до Ірану й Іраку з їхніми покладами енергоносіїв, а відтак – до Індійського океану та стратегічних морських шляхів у глобальному масштабі. Це, в свою чергу, могло би дати Українській державі можливість впливати на розвиток і перебіг основних процесів міжнародного життя.

Достатньо цікавим та важливим може стати аналіз публікацій на тему Кубані в націоналістичній пресі. Власне, це дозволить побачити, як сприймали націоналісти Кубань, яку роль та місце відводили їй в загальноукраїнському масштабі і т.д. Автором даної публікації для розгляду був взятий альманах Проводу українських націоналістів "Розбудова Нації", який виходив у період з 1928 по 1934 рік.

Всю інформацію, подану на сторінках "Розбудови Нації", можна розділити на декілька груп: 1) новини про події на території Кубані [19; 20; 21]; 2) роздуми над місцем та роллю Кубані у визвольному русі, історичні відомості [1; 2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 12]; 3) відомості та новини від кубанських козацьких формувань у еміграції [7; 13; 18]. Варто відмітити, що частини кубанських козаків, які перебували в країнах Центральної та Східної Європи, сприймалися членами ОУН як військова сила, здатна стати надійною опорою у боротьбі, по-перше, проти більшовицького режиму і, по друге, – за встановлення Української держави.

Оунівців цікавило загальне становище українського населення Кубані. Розглядалися питання: а) економічного та соціального становища та б) культурного й духовного становища кубанських українців.

Так, наприклад, в одному з номерів альманаху була розгорнута широка критика більшовицького режиму в питанні економічного забезпечення краю: "Ведуть тут більшовики свою власну політику: зачинають хлібні ринки й змушують тим населення збувати свої хліборобські продукти за смішно низьку ціну" [19, с. 71]. Не краща ситуація була зафіксована і в галузі промисловості, зокрема, соціального забезпечення робітників: "низька платня, невиварююча на прожиття, грізні нещастя на фабриках, постійне зменшування праці, брак гігієнічних улаштувань і т.д. – це вірний образ сучасного стану працюючих в ділянці промисловості" [19, с. 72]. Стаття одного з номерів альманаху стосується безпосередньо питання податків, які встановили більшовики: "Сільгосподаток для Кубані дуже високий, від переходить платездатність й значно погіршує його фізичне існування та загальний стан господарства. Податком обложене все: посівна площа землі, луки, худоба (коні, воли, корови, вівці, кози, свині), птиця, садовина, городовина, бджоли і т.д. Стягнення цього сільгосподатку організовано ідеально" [21, с. 209]. Весь регіон за згадками більшовиків, цитованими націоналістами, представляв собою хлібний і продовольчий резервуар Радянської Росії. Проте цей спосіб економічного уярмлення кубанців, за словами оунівців, не був єдиним: "Агенти московської радянської влади, комячейки та комсомол надзвичайно ретельно й енергійно всучують облігації селянської позики населенню, забіраючи в той спосіб в нього останню копійку" [21, с. 209].

Однією із значних проблем українські націоналістичні інтелектуали виділяли проблему територіального статусу Кубані: враховуючи те, що 80–90% населення являли собою українці, "Кубані не тільки не прилучено до Української Республіки, але навіть не виділено їй в окрему автономну національно-територіальну одиницю" [20, с. 115]. Піднімалась і проблема освіти та тотальної русифікації регіону більшовиками [19, с. 71].

Вельми цікавою є стаття Осипа Бойдуника "Соборність України та її східні кордони", присвячена розгляду історії регіону та його взаємозв'язку із Україною на різних історичних етапах [1]. Стаття розкриває проблематику появи козацтва на кубанських землях, торкається питання масового переселення українського населення на ці землі та, спираючись на етнічну карту, окреслює східний український кордон: "починаючи на півночі від Новохоперська, вздовж ріки Хопра аж до її устя до ріки Дону, звідси в напрямі полудневого заходу, на захід від Дукасова, М.Березівки, на схід од Катеринівки до ріки Донця, Донцем до устя його ріки Дону, Доном до ріки Сал, Салом до Крилова, звідси на північний схід до Сарпети, звідчи на полудневий схід озерами-болотами Хомата, Цяцю, Тундутову, Кошоти, відтак до українських осель над Каспійським морем, починаючи від Михайлівського, вздовж побережжя Каспія аж до устя ріки Терек. Тут починається полуднева границя України, яке йде рікою Тереком аж до устя ріки Малки, Малкою до Кавказького хребта, відтак Кавказьким хребтом аж до Чорного моря" [2, с. 168].

Цікавою статтею є робота Булавенка (ймовірно псевдо) "Кубань у першому році революції" [11]. Автор, спираючись на широку джерельну базу, спробував розкрити основні етапи розгортання визвольного руху Кубані протягом 1917-1918 років: створення та діяльності Кубанської Військової ради, боротьби з більшовиками, а також і більш драматичну сторону - внутрішню боротьбу козацьких частин, коли фактично утворилося два основних ворогуючих центри - російський (монархічний) та кубанський (самостійницький). Боротьбі з більшовиками була присвячена окрема стаття "Визволення Кубані з-під большевицької влади в 1918 р." [5], а внутрішня боротьба детальніше висвітлена в статті "Боротьба на Кубані в другій половині 1918 р." [4]. Цьому ж авторові належить і наступна публікація - "Кубань на переломі", присвячена опису складної ситуації, яка склалась в регіоні на межі 1918-початку 1919 [9]. Згідно з баченням автора публікації, Кубань вже вийшла зі складу колишньої Російської імперії, проте не змогла зайняти лінію на відстоювання власних самостійницьких інтересів та створення своєї держави. Одною із найбільших проблем, на якій наголосив автор статті, була така: "Війська Кубані за 7 місяців попередньої боротьби досягли кольосальних успіхів, але кубанська політика хотіла об'єднати те, чого ніколи об'єднати не можна, а це - російський і самостійницький напрямок політичної думки на Кубані" [9, с. 95]. Цикл статей продовжила публікація робіт "Кубань у першій половині 1919 р." [10], яку завершила стаття "Кубань і «московський шлях»" [8].

Розкриваючи особливості діяльності кубанських емігрантських установ, члени ОУН акцентували увагу на неоднорідності всього емігрантського кола кубанців: по-перше, це проявилось в існуванні двох кубанських урядів: 1) генерала Науменка, який стоїть на російській політичній платформі, та 2) В. М. Іваніса. Ідеологічно ці уряди були ворожими. Паралельно націоналісти відмітили існування в еміграції двох громадських організацій: "Громаду Кубанців" та "Товариство Кубанців імені отамана Якова Кухаренка при Українській Господарській Академії в Подебрадах" [18, с. 377]. Обидві організації проводили широку просвітницьку роботу серед емігрантських кіл, метою якої було "пробудити в кубанцях українську національну свідомість та поглибити й закріпити її, допомогти їм виплутатись з національної темряви, в якій вони блукають, познайомити їх з рідною культурою і взагалі допомогти їм зрозуміти та збагнути велику вагу української національної справи в цілості" [18, с. 378].

Але найширший аналіз всіх козацьких груп у еміграції подано у статті Булавенка "Козача еміграція" [7], яка містить відомості щодо світоглядних основ, кількості козацьких кубанських груп, дає інформацію по лідерах, розкриває коротко історію кожної групи, перелічує друковані органи.

Зробивши короткий огляд публікацій оунівців на тему Кубані, її історії та ролі в планах українців, варто підбити підсумок та дати загальну оцінку баченню цього регіону українськими націоналістами. Перше і найголовніше, що пов'язує всі названі

публікації, – це інтерес до Кубані з точки зору геополітичних прагнень та стремлень оунівців. Варто звернути увагу, що темі, скажімо, Закарпаття присвячено значно менше уваги, аніж темі Кубані. Друге, що варто виділити, – це надзвичайний інтерес оунівців до визвольного руху Кубані після революції 1917 року. В подальшому, в період Другої світової війни та по її закінченню, ОУН матиме власних представників на Кубані та поширюватиме листівки із закликом боротьби за здобуття власної самостійності, які звертались саме до почуттів та досвіду 1917–1919 років. Третім важливим моментом, який слід відмітити в статтях українських націоналістичних інтелектуалів, є обґрунтування ворожості політики Москви по відношенню до місцевого населення Кубані: “верхівка” абсолютно не була зацікавленою у реалізації потреб та прагнень кубанців в соціальній та економічній сферах, навпаки – цей регіон сприймався в якості сировинного придатку.

Невдовзі після початку радянсько-німецької війни, в серпні 1941 року, генерал-хорунжий, командир кубанської козачої дивізії Андрій Шкуро звернувся до голови Проводу ОУН Андрія Мельника із готовністю “стати під прапори організованого українського націоналізму” [16]. Також генерал-хорунжий додав до звернення власну автобіографію. Будучи офіцером російських армій – і царської, і Добровольчої, Андрій Шкуро під впливом протистояння російської та української інтелектуальних еліт у еміграції схилився до ідей, які пропагувала ОУН. Проте планам по зближенню кубанського козацтва з ОУН не судилося бути втіленими через серйозну протидію в цьому питанні німецької верхівки.

Восени 1941 року на базі Південної похідної групи ОУН на Кубані було розпочато формування мережі ОУН, яку очолив Спиридон Ткаченко (“Голуб”); зв’язок з Україною відбувався через Маріупольський осередок ОУН [14]. Провід ОУН запропонував розпочати формування нової військової сили для боротьби з більшовиками – Козачої Повстанської Армії Кубані, яка за структурою нагадувала військове формування УПА. Одним із активних діячів КоПА був Пантелеймон Василевський. Він згадував про те, що протистояння режимові КоПА продовжувалось до 1950 року. Подальшу боротьбу із тоталітарною машиною козаки КоПА (саме так називали себе бійці кубанської армії) не мали можливості, а тому розпочали процес поступової легітимізації та виходу з підпілля. Через це жоден із бійців, з одного боку, не потрапив до рук радянських спецслужб, проте, з іншого, ніхто не лишився на теренах Кубані, всі були вимушені змінити місце проживання [14].

Цікавим і маловідомим фактом є те, що, продовжуючи своє формування у 1942 році, Українська повстанська армія включала до своїх лав значний відсоток вихідців із Кубані. Власне, на їх основі було сформовано кілька відділів.

Таким чином, Кубань мала багато спільного із територіями Радянської України, що дозволяло членам ОУН впроваджувати однакові гасла боротьби за власну незалежність: “Волю народам, свободу людині!”

Джерела та література

1. Бойдуник Осип. Соборність України та її східні кордони // Розбудова Нації. – 1930. – №3-4. – С. 58-63.
2. Бойдуник Осип. Соборність України та її східні кордони // Розбудова Нації. – 1930. – №7-8. – С. 164-168.
3. Бойдуник Осип. Соборність України та її східні кордони // Розбудова Нації. – 1930. – №11-12. – С. 273-280.
4. Булавенко. Боротьба на Кубані в другій половині 1918 р. // Розбудова Нації. – 1934. – №1-2. – С. 14-24.
5. Булавенко. Визволення Кубані зпід большевицької влади в 1918 // Розбудова Нації. – 1933. – №11-12. – С. 265-275.

6. Булавенко. До східних проблем України // Розбудова Нації. - 1933. - №7-8. - С. 165-170.
7. Булавенко. Козача еміграція // Розбудова Нації. - 1933. - №7-8. - С. 170-174.
8. Булавенко. Кубань і "московський шлях" // Розбудова Нації. - 1934. - №7-8. - С. 187-196.
9. Булавенко. Кубань на переломі // Розбудова Нації. - 1934. - №3-4. - С. 86-95.
10. Булавенко. Кубань у першій половині 1919 р. // Розбудова Нації. - 1934. - №5-6. - С. 133-142.
11. Булавенко. Кубань у першому році революції // Розбудова Нації. - 1933. - №9-10. - С. 219-226.
12. Вільне Козацтво // Розбудова Нації. - 1928. - №6. - С. 251-252.
13. Десятиліття Кубанської Ради // Розбудова Нації. - 1928. - №1. - С. 32.
14. Каляндрук Тарас. Від Карпат по Кубань чути голос "Повстань!" Сайт ОУН-УПА - легенда спротиву. http://oun-upa.org.ua/articles/wz_kuban.html
15. Коваль Роман. Кубанська Україна. Сайт "Українське життя в Севастополі" <http://ukrlife.org/main/kubann/zmist.html>
16. Кучерук Олександр. Бажаю ще раз послужити моїй Батьківщині... (генерал Андрій Шкуро і Організація Українських Націоналістів) Сайт "Українська спілка" <http://spilka.us.org.ua/library/szkuro.html>
17. Липа Юрій. Розподіл Росії. - Львів, 1995.
18. Лист Кубанця // Розбудова Нації. - 1929. - №10-11. - С. 377-378.
19. На Кубані // Розбудова Нації. - 1928. - №2. - С. 71-72.
20. На Кубані // Розбудова Нації. - 1928. - №3. - С. 115-116.
21. На Кубані // Розбудова Нації. - 1928. - №5. - С. 208-210.
22. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? // Огляд національної території України. - Львів, 1994.
23. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 840 с.
24. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Закарпаття. 1939-1947. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2004. - 840 с.
25. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941-1955. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 836 с.
26. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Поділля. 1939-1955. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 840 с.
27. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Прикарпаття. 1939-1955. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 840 с.